

Світлана ОДИНЕЦЬ

**МЕТОДОЛОГІЧНІ
СЕМІНАРИ ВІДДІЛУ
ЯК СПОСІБ РОЗВИТКУ
АНТРОПОЛОГІЇ В УКРАЇНІ**

Одним із ключових напрямків роботи Відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України є методологічний семінар, метою якого є обговорення та апробація теоретичних концепцій і методологічних підходів, актуальних сьогодні в царині соціальної (культурної) антропології. Впродовж 2013—2015 рр. у роботі семінару взяли участь чотирнадцять соціальних дослідників, шестеро з яких презентували академічні осередки, університети Швеції, США, Великобританії, Польщі. Академічні дискусії, які тривали під час семінарів, були присвячені головно питанням філософської антропології (Роман Кісь), сучасної української міграції в США (Олег Воловина), антропології гірських регіонів США та України (Дональд Дейвіс), потенціалу кількісної методології у вивченні повсякденності (Данило Судин) та помилкам у процесі пізнання (Олександр Фільц), феномену регіональних ідентичностей в Україні (Ілля Кононов), гендерної проблематики (Тетяна Бурейчак, Оксана Кісь, Марта Гавришко, Катерина Кобченко), транскордонних студій (Іван Пешков), історичної пам'яті та методології усної історії (Оля Зінчук, Ніклас Бернсанд, Оксана Кісь, Вікторія Куделя-Свйонтек), літературної антропології (Олена Галета).

До участі у першому семінарі був запрошений Роман Кісь, український філософ, антрополог, соціолінгвіст, науковий співробітник Інституту народознавства НАН України. У своїй доповіді на тему «Середовище: від соціальної структури до комунікативної дії» вчений зосередився на основних принципах розвитку спільнот, зокрема через комунікативні акти. Продовження дискусії, розпочатої філософом на першому семінарі, відбулося у грудні 2014 року, у доповіді Романа Кіся «Трансдисциплінарне бачення людської суб'єктивності (спроба холістичного-сенсологічного підходу)». У заході взяли участь академік, професор Степан Павлюк, філософи Тарас Возняк, Анатолій Карась, Олександр Фільц, Ігор Держко, соціологи, історики Львова. Доповідь Романа Кіся була присвячена конструюванню смислів як потреб та переживань, спроб розуміти та тлумачити світ і себе самого. Філософ зосередився на феноменологічному трактуванні проблеми смислу, з використанням ідей Едмунда Гуссерля, Моріса Мерло-Понті, Яна Паточки, Емануеля Левінаса. Зокрема, Роман Кісь запропонував трактувати смисл як горизонт цінностей та сподівань індивіда і зацентрував на тому, що смисли не є тотожними символам, хоч і тісно пов'язані з культурою. На його думку, дослідникам слід говорити про динамічні смис-

лові мережі, де всі смисли є тісно пов'язаними між собою, а не виступають автономними одиницями, як символи. Відтак, індивід живе не в світі об'єктів, але символів, оскільки об'єкти можуть бути присутніми в життєсвіті індивіда лише тоді, коли вони наділені смислом. Втім, процеси в сучасному світі можна охарактеризувати як еклектизацію смислів, коли порушується цілісність та однорідність смислових мереж.

Наступний семінар Відділу, у червні 2013-го року, був присвячений темі історичних образів маскулінності в кроскультурній перспективі на прикладі козаків та вікінгів в сучасній Україні та Швеції. Своїми результатами досліджень поділилася Тетяна Бурейчак, соціологиня, кандидатка соціологічних наук, дослідниця факультету гендерних студій університету Лінчюпінга (Linköping University, Sweden).

У листопаді того ж року доктор Дональд Едвард Девіс, стипендіат Програми академічних обмінів імені Фулбрайта (Румунія, Україна), виступив із презентацією на тему «Апалачі / Карпати: різні гори — спільні культури».

Доктор Олег Воловина, американський демограф і соціолог, директор Центру досліджень українців у США при Науковому Товаристві імені Шевченка в Нью-Йорку презентував результати досліджень сучасних міграцій українців до США. Основна увага вченого була зосереджена на статистичних характеристиках, структурі, напрямках та інтенсивності виїздів українців до США впродовж останніх 25 років.

Обговорення регіональних ідентичностей Донбасу та Галичини та їх впливу на сучасну Україну стало темою методологічного семінару Відділу, що відбувся 26 лютого 2014 року. Доповідачем виступив Ілля Кононов, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, професор кафедри філософії та соціології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Під час доповіді професор Кононов представив результати дослідницького проекту «Життєві світи Сходу і Заходу України», здійсненого у травні — липні 2014 року під його керівництвом. Вибірка охоплювала респондентів Донецької, Луганської, Івано-Франківської, Львівської областей. За результатами дослідження в самоідентифікаціях мешканців двох прикордонних територій є суттєві відмінності, що, на думку професора, свід-

Роман Кісь та Ігор Марков (модератор) на семінарі «Трансдисциплінарне бачення людської суб'єктивності (спроба холистичного-сенсологічного підходу)» (10 грудня 2014 року). Фото Петра Чорнія

Олег Яськів, доктор фізико-математичних наук в дискусії під час семінару «Помилки у пізнанні (на прикладах з психоаналізу)» (доповідач — Олександр Фільц, 2 квітня 2015 року). Фото Петра Чорнія

чить про усталену «регіональну ідентичність». Також дослідник вважає, що взаємна рецепція мешканцями Галичини і Донбасу формується не на особистому досвіді людей (через особисті контакти, поїздки тощо), а шляхом медійних впливів та політичної пропаганди. Модератор семінару Ігор Марков поставив під сумнів висновок професора Кононова про потребу конструювання національної ідентичності України на основі пошуку раціонального компромісу між галицьким і донбаським «проектами». На думку І. Маркова, це має бути «третій» проект модернізації України, заснований на універсальних принципах (один із них — антитеза свободи і деспотизму), які проявилися під час Революції

Катерина Кобченко, наукова співробітниця філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Марта Гавришко, молодша наукова співробітниця Інституту українознавства НАН України під час панельної дискусії «Вивчення жіночого досвіду Другої світової війни: вихід за межі (не)відомого» (30 квітня 2015 року). Фото Петра Чорнія

Олена Галета та Оксана Кісь (модераторка) під час семінару «Літературна антропологія: метод і словник» (5 червня 2015 року). Фото Петра Чорнія

гідності, а також формуються у діяльності волонтерів і добровольців-військових.

В основі наступного семінару Відділу (листопад 2014) була доповідь Вікторії Куделі-Свйонтек з Кракова, докторки історії, перекладачки, членки Міжнародної асоціації усної історії і Польського товариства усної історії. За підсумками своєї кількісної роботи над вивченням досвіду поляків, депортованих до Казахстану під час Другої світової війни, дослідниця у виступі на тему «Фігура вищого епітажу: дослідник і стереотипи щодо досліджува-

ної теми» зосередила увагу присутніх на аналізі взаємозалежності між образами приватного минулого оповідачів, існуючими канонічними уявленнями про це минуле та особистими поглядами дослідника, — у сфері усної історичних досліджень.

Методології усної історичних досліджень були також присвячені ще два семінари Відділу. Один з них відбувся 30 квітня 2015 р. у форматі панельної дискусії під назвою «Вивчення жіночого досвіду Другої світової війни: вихід за межі (не)відомого», за участі кандидатки історичних наук, докторантки Інституту народознавства НАН України Оксани Кісь, Катерини Кобченко, наукової співробітниці філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Марти Гавришко, молодшої наукової співробітниці Інституту українознавства НАН України. Зокрема, Оксана Кісь наголосила на тому, що увага до жіночого досвіду у війні була актуалізована лише у другій половині ХХ ст. зусиллями істориків феміністської школи в рамках антропологічного повороту. Відтак, військові конфлікти, і, насамперед, Друга світова війна, почали вивчатися дослідниками не лише через призму політичних, ідеологічних і мілітаристських практик, а й через безпосередню увагу до повсякденного людського, і, зокрема, жіночого досвіду. Під час дискусії був також презентований збірник наукових праць «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства» за науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко та Оксани Кісь.

Інший семінар на тему «Роль усної історії в розв'язанні проблем міжнародних відносин» відбувся 30 вересня 2015 року. Основними учасницями дискусії були Александра Зінчук, авторка та організаторка проєктів «Поєднання через важку пам'ять», проведених на територіях Волині, Східної Галичини і Тернопільщини, докторантка Університету Складовської-Кюрі та Оксана Кісь. Дослідники, присутні в аудиторії, поставили запитання про межі й баланс між критичністю і розумінням кривдників та жертв у травматичних подіях минулого, наголосили на безперспективності спроб насадження єдиного гранд-нарративу, звернули увагу на необхідності постійного діалогу між людьми різних поколінь та різних національних спільнот, зокрема щодо болочих сторінок нашого минулого, висловили поради для вчителів істо-

рії у роботі з усноісторичним матеріалом, що стосується, насамперед, травматичного минулого.

Чергове засідання Методологічного семінару Відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України відбулося 21 травня 2015 року на тему: «Кордон і минуле. Колективна пам'ять щодо зміни прикордонного режиму». Доктор Іван Пешков, дослідник Східного Інституту Познанського університету імені Адама Міцкевича, учасник проекту «North Asian Borders» при Кембріджському університеті, у своєму виступі зосередився на результатах дослідження периферійного регіону — частині Маньчурії, Монголії та Сибіру, де він народився і прожив до сімнадцяти років. Послугуючись двома візіями історіографії, які запропонував Мішель Фуко — «римською» та «біблійною» (відповідно панівної та підлеглої груп), доповідач звернув увагу на існування певного конфлікту між історією «правдивою» і «неправдивою», ілюструючи це тим, що особа, вихована в європейській культурі, свою історичну свідомість, біографію сприймає як очевидність, а будь-яку іншу «неправильну» розповідь про себе вважає дискримінаційною або такою, що ображає. У своїй доповіді доктор Пешков проаналізував категорію «граничного режиму» як певного способу функціонування спільноти, суспільної інтеграції, з огляду на радянську традицію мислення та сучасні реактивації радянської міфологізації кордону. Гіпотеза дослідника для пояснення неоімперського повороту в сучасній Росії полягає у тому, що ми маємо справу із поворотом до пост-сталінських механізмів колективних ретро-галюцинацій, які безпосередньо пов'язані із міфологізацією прикордонних районів.

5 червня 2015 року відбувся семінар «Літературна антропологія: метод і словник», присвячений новій міждисциплінарній сфері гуманітаристики — літературній антропології, галузі досліджень, що поєднує предмет і методологію теорії літератури і культурної антропології. Доповідачкою семінару була Олена Галета, кандидатка філологічних наук, літературознавка, культурологиня, доцентка і докторантка кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, наукова співробітниця (2000—2012) і директорка (2004—2010) Центру гуманітарних досліджень. Основною працею О. Галети у цьому напрямку є монографія «Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ —

Ніклас Бернсанд та Петро Чорній (модератор) під час семінару «Пам'ять етнічної різноманітності в місцевих газетах: 600-річний ювілей міста Чернівці» (29 жовтня 2015 року). Фото Петра Чорнія

Александра Зінчук, Оксана Кісь та Ганна Заремба (модераторка) під час семінару «Роль усної історії в розв'язанні проблем міжнаціональних відносин» (30 вересня 2015 року). Фото Петра Чорнія

початку ХХІ ст.», що вийшла друком влітку 2015 року. На думку Олени Галети, гуманітаристика є нагодою запитувати, і тому поєднання літератури і антропології є втіленням ідеї гуманістики як екс-центричного знання, тобто знання, що формується не в рамках традиційних дисциплін, а на їх маргінесі. Першим кроком від соціальної антропології до літературознавства було використання соціальними антропологами літературного текста як документа, однак цей підхід ігнорує сутність літератури як процесу знакотворення, творення сенсів. Після періоду постколоніальної критики і закликів до перечитування традицій соціальна антропологія змінила спосіб відчитування як власної традиції, так і текстів, з якими працюють дослідники. Під час дискусії було обговорено такі питання: яким чином використання літературного тексту як суб'єктивного способу зображення дійсності співвідноситься з вимогою

об'єктивності науки; чи можна розглядати літературу як загальний процес спільноти, а літературний твір як документ на макрорівні; де лежать межі соціальної антропології і чи заходить вона за межу між людським і трансцендентним як (не)можливим предметом культурно-антропологічних досліджень; як можна відмовитися від бар'єрів між науковими дисциплінами, зняття кордонів в літературі і в дослідженнях літератури, а також чи наявна внутрішня суперечність в соціальній антропології.

Методології вивчення повсякденності з допомогою кількісних методів, та помилкам у процесі пізнання (на прикладах з психоаналізу), були присвячені дві доповіді — Данила Судина, кандидата соціологічних наук, наукового співробітника Відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України (30 жовтня 2014 року) та Олександра Фільца, доктора медичних наук, професора, президента Європейської асоціації психотерапевтів (2 квітня 2015 р.). Данило Судин присвятив свій виступ можливостям використання кількісних методів збору та аналізу інформації в дослідженнях повсякденності. Вчений також здійснив короткий виклад історії розвитку і використання в соціальних науках такого методу збору інформації як опитування/анкетування, який був властивий і антропологічним дослідженням в 1930—1940-х рр. Крім того, продемонстрував переваги статистичного аналізу даних опитувань при вивченні повсякденності порівняно з результатами, які можуть бути отримані з допомогою якісних методів досліджень.

У своїй доповіді професор Олександр Фільц наголосив на тому, що помилкові інтерпретації фактів можуть бути пов'язані лише із безпосереднім спостереженням, тобто емпіричним матеріалом, здобутим через розуміння. А помилки у гуманітарних науках є найчастіше помилками методологічного характеру: надання об'єктивного значення суб'єктивним феноменам.

Наприкінці жовтня цього року відбувся семінар на тему: «Пам'ять етнічної різноманітності в місцевих газетах: 600-річний ювілей міста Чернівці» за участю Нікласа Бернсанда, аспіранта Східно- та Центрально-європейських студій в Лундському університеті (Lund University, Sweden) та координатора наукових проєктів Центру європейських досліджень у цьому ж університеті, чий наукові інтереси охоплюють вивчення дискурсів культурного різноманіття та політики пам'яті у містах Центрально-Східної Європи. У своїй допові-

ді дослідник поділився результатами аналізу місцевої преси (п'яти газет різного формату) щодо того, яким чином відзначення 600-річного ювілею Чернівців у 2008 р. стимулювало суспільні рефлексії щодо мультикультурного розмаїття громади міста у довоєнний час, а також того, які саме етнічні групи і в якій спосіб були репрезентовані у ювілейних газетних публікаціях. Ніклас Бернсанд окреслив концептуальну рамку свого дослідження, запропонувавши такі ключові категорії: тягар минулого (burden of the past) та вибір минулого (choice of the past, Georges Mink), отруйне минуле (toxic past, Jeffrey Olick) та потенціал минулого (pastpotentialities, Astrid Erll). Вони окреслюють ставлення до минулого та визначають спосіб використання його у політиці пам'яті. Ніклас Бернсанд докладно зупинився на понятті «буковинська толерантність», яке перетворилося на загальнозживане кліше і стало візиткою міста, предметом гордості чернівчан. Вчений вважає, що різні суб'єкти мнемонічних дискурсів вкладають різний смисл у це поняття, виходячи з власних політичних інтересів, проте усі вони апелюють саме до толерантності як історичної традиції, ідеальним втіленням якої був період панування Габсбургів — «золотий вік» мультикультурності, мирного співіснування і взаємоповаги різних етнічних груп. При цьому традиція «буковинської толерантності» здебільшого не сприймається як така, яку слід застосовувати у сучасному контексті по відношенню до «інакших» (людей іншої раси чи сексуальної орієнтації).

До кінця 2015-го року у Відділі соціальної антропології заплановано ще два семінари — 26 листопада, на тему «Потенціал візуальної антропології: аматорські фотографії в антропологічній перспективі», за участю доктора Олександра Прігаріна та аспірантки Вікторії Дмитрюк, дослідників історичного факультету Одеського національного університету. А також семінар Марії Маєрчик, кандидатки історичних наук, старшої наукової співробітниці Відділу соціальної антропології Інституту народознавства, який відбудеться 10 грудня. Тема — «Винайдення «сексуальності»: капіталізм, націоналізм та продукування етнографічних знань в кінці XIX — на початку XX століття (на прикладі звичаю дошлюбних ночівель молоді)».

Детальніше про семінари можна дізнатися на сайті Відділу соціальної антропології <http://social-anthropology.org.ua/>, де викладені аудіо- та відеозаписи з кожного заходу.